

שיחה עם אדם זגייבסקי

מראיינים: יהודה ויזן, קז'ישטוף בארטניצקי

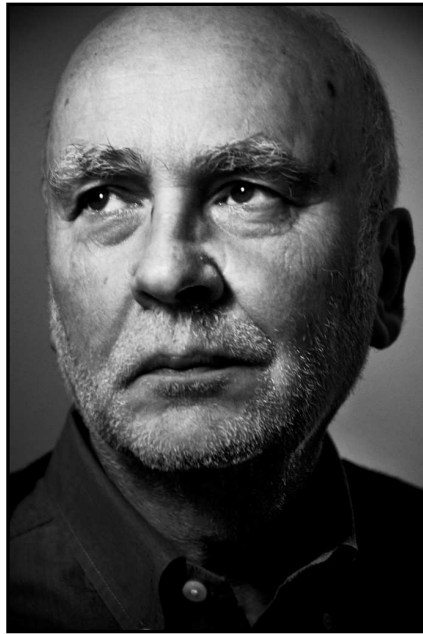
אדם זגייבסקי (Zagajewski), יליד 1945, בכיר המשוררים הפולנים של ימינו ומבכירי המשוררים בעולם בכלל. חתן פרס נוישטדט הבינלאומי לספרות ומועמד קבוע בשנים האחרונות לפרס נובל. זגייבסקי מתגורר לסרוגין בלבוב, פריז ושיקאגו, שם הוא מלמד. בעברית ראו אור שניים מספריו: 'פולין מדינה בצל ברית המועצות' ('ספריית הפועלים', 1983, תרגום: מעוז עזריהו), 'מיסטיקה למתחילים' ('קשב', 1999, תרגום: דוד וינפלד). השיחה עם זגייבסקי נערכה בשיתוף עם קז'ישטוף בארטניצקי, מתרגמו לפולנית של 'פיניגנו וייק', שראיון עימו הופיע ב'דחק' הקודם.

י.ו: לשירה הפולנית יש מסורת אדירה. קוחנובסקי הענק, יניצקי ההומניסט, שלושת הפייטנים (סלובצקי, מיצקייביץ' וקרסינסקי) ועוד רבים אחרים. ויחד עם זאת, נדמה לי, ואפשר שאני טועה, כי לאחר שהגל המודרניסטי הגדול הציף את פולין בראשית המאה ה-20 (מה שהפך אותה גם למעין מעצמת אוונגרד), רבים משורשיה של השירה הפולנית המוקדמת נעקרו ונשתכחו, ואת מקומם תפסו כמעט לגמרי החרוז החופשי ושיר הפרוזה, שהחרישו את המקצב הפולני הייחודי. האם אתה סבור שהשירה הפולנית העכשווית איבדה קשר עם המסורת שלה? באיזה אופן, אם בכלל, מהדהדת השירה הפולנית העכשווית, לרבות השירה שלך, את המסורת השירית של פולין?

א.ז: אני לא חושב שישנו "מקצב פולני ייחודי". לכל אותם משוררים גדולים היו מקצבים ייחודיים להם. אתה קורא חמש שורות של מיצקייביץ' ואחר כך חמש שורות של סלובצקי והאוזן שלך מבחינה בהבדל תיכף ומייד. אתה אומר: חרוז חופשי. נכון, אך ישנם דגמים רבים של חרוז חופשי! רוז'ביץ' הוא אחד המשוררים הבלתי-מוסיקאליים ביותר –

במתכוון (זהו המרד המתמיד שלו כנגד השירה). החרוז החופשי של מילוש מוסיקאלי בדרכו. לא, איני חושב שהשירה הפולנית איבדה קשר עם המסורת. למסורת ישנם עדיין חיים נסתרים בתוך השירה העכשווית. קלמנס יניצקי אולי קצת פחות, אך יאן קוחנובסקי בהחלט חי ונוכח. כשאני כותב אלגיה איני שוכח את ה"קינוח" (*Treny*) שלו, ציפריאן נורוויד גם כן נוכח מאוד בהווה, גם לשמיאן, וכו'.

אדם זגייבסקי

י.ו: אשאל אותך שאלה שהפנית גם לצ'ארלס סימיק. מרבים לדבר על כך שבארצות-הברית של ימינו, שבה אתה מבלה חלק ניכר מזמנך, מתרחש רנסאנס שירי. על כך שבניו-יורק ישנה סצנת שירה תוססת ומלאת חיות. אולם ברגע שאתה ניגש וקורא את השירים בפועל ממש, אתה מגלה

כי הם: (א) משעממים או שמרניים (במובן הרע של המילה). (ב) קונספטואליים ותו לא (קונספטואליזם לשם הקונספטואליזם ולא לשם השירה). (ג) בדיחות. מופע סטנדאפ. מערכון של SNL. המבקשות לבדר את הקהל. לרכוש אהבה ואהדה באמצעות צחוק. (ד) שהם בדרך כלל (מן הבחינה התמתית) גרסא פשטנית ושטוחה (בספוקן-וורד, חרוז חופשי או פרפורמנס) של תיאוריות ואג'נדות מגדריות, מגזריות, פוסט קולוניאליסטיות וכו', שנדחסו לכדי שיר.

האם התרחשה התקדמות כלשהי בשירה האמריקאית (או הפולנית) – שינוי משמעותי של הנוסח הפואטי, של צורת השיר – מאז, נאמר, שנות ה-80 של המאה שעברה? והאם אתה מבחין בהבדל מהותי בין השירה האמריקאית העכשווית וזו הפולנית? כמשורר חצי-גולה, היכן היית אומר ש"ליבך הפואטי" מצוי? בלבוב? שיקגו? או אולי דווקא בפאריז?

א.ז: ובכן, כשאתה אומר "שירה אמריקאית" אתה מייד חושב על מספר עצום של משוררים ושירים, סגנונות ונוסחים. אני יכול רק לומר שישנם כמה משוררים טובים מאוד באמריקה. חלקים זקנים למדי – כמו ידידי הטוב צ.ק. וויליאמס, שיצר קולי ייחודי משלו בשירה, מאוד אקספרסיבי, מוראליסטי, יפפה. אדווארד הירש, ידיד נוסף. צ'ארלס סימיק – איזה דמיון! אן קארסון, לא אחידה, פוסט-מודרנית, מפתיעה. אוגוסט קליינצ'לר, בין אירוניה לליריות. ועוד רבים אחרים. אף על פי כן, אני מסכים שישנן יותר מדי "בדיחות", יותר מדי שירי-תקינות-פוליטית פשטניים בארה"ב. אז מה ההבדל בין השירה הפולנית והאמריקאית? קיימת השפעה הדדית ביניהן. משוררים פולנים רבים מגדירים את עצמם כ"אוהריסטים". כמה וכמה משוררים אמריקאים מנסים ליישם בשירתם את המשיכה הפולנית העזה להיסטוריה.

אני גר עכשיו בקרקוב. אני חושב שהלב שלי נמצא בעיקר כאן. לבוב היא "העיר החלופית" שלי – לפעמים נדמה לי שיש לי כפיל שחי שם.

י.ו: יש מי שנוהגים לתייג אותך כמשורר קתולי. האם לקתוליות הייתה השפעה כלשהי על שירתך? כמו כן, יש מי שמתייג אותך כמיסטיקן (אפשר שאתה סייעת לדבר בספרים הנושאים שמות כגון: 'מיסטיקה למתחילים' או 'היד הנעלמה'). האם ישנו קשר בין המיסטיציזם שלך ובין המיסטריות של המסורת הקתולית? או שמא את מעדיף את גישתו של ייטס שביקש "לפתח מסורת עמוקה יותר הן מן הקתוליות והן מן הפרוטסטנטיות – המסורת של אירלנד הנסתרת שמתקיימת בעיקר בראיות האנתרופולוגיות של המנהגים, האמונות והמקומות הקדושים שנשתמרו, מסורת פגאנית יותר מאשר נוצרית"?

א.ז: יש לי בעיה עם זה שמתייגים אותי (לפעמים) כמשורר קתולי. אם ישנו לעד איזון כלשהו בין אמונה לספקנות, אני חושש שהיחס, במקרה שלי, אינו מעודד במיוחד. אני בהחלט לא בודהיסט. אני ספקן נוצרי. איני מנהל אורח חיים נוצרי. אני מתעב את הקו שאותו מייצגת כיום הכנסייה הקתולית בפולין: פומפוזי, אדנותי, לא חכם במיוחד (ישנם בישופים אחדים שהם פשוט טיפשים גמורים ואינם מתביישים בכך), חצי-לאומני, בלתי-סובלני, פרובינציאלי (במובן הרע). מיסטיקה – כן, איכשהו,

בזהירות ובכבודות. אך מצד שני תמיד נדמה לי שהרגע בו אתה כותב שיר, הוא תמיד רגע "מיסטי". עבור כל משורר. איני מאמין בשום "פולין נסתר" של העבר הפגאני. לשטפן גאורגה הייתה את "גרמניה הסודית" (*Geheimes Deutschland*), זה מספיק, זה לא נגמר בטוב.

י.ו: בהקדמה שלך לאנתולוגיה שערכת, "משוררים פולנים על כתיבה", אתה מציין שבמשך מאות שנים לא הייתה לפולין ריבונות. שהיא חולקה בין שכנותיה: רוסיה, פרוסיה וממלכת הבסבורג. ובכל זאת, נדמה כי השירה הפולנית הצליחה, כמעט לגמרי, להימנע מהשפעות רוסיות וגרמניות. כיצד אתה מסביר זאת?

א.ז: אני חושב שלא היה זה פשוט, עבור המשוררים הפולנים שחיו בפולין המחולקת, להימנע מהשפעות גרמניות או רוסיות. יש לזכור, אירופה באותם הימים הושפעה בעיקר מן הצרפתית, דבר שהיה נוח מאוד עבור בני ארצי – אין משקעי עבר בין פולין לצרפת (אם מניחים לרגע לויכוחים על תפקידו של נפוליאון...). אסור לשכוח את שאט-הנפש שעוררו שפות אלו... תאר לעצמך, אתה מדבר פולנית בבית ואז אתה הולך לבית ספר רוסי ולומד על גדולתם של הצארים – או של ביסמארק. היה קל מאוד לשנוא את זה.

י.ו: עושה רושם שהשירה הפולנית למדה דבר או שניים על החרוז החופשי ועל אופני השימוש בו, בשעה שהרוסים התקשו, או מיאנו, לתפוש את העניין. האם אתה מסכים עם הקביעה זאת?

א.ז: אני מסכים בהחלט. ברור למדי שהחרוז החופשי, עד לעת האחרונה, לא התקבל ברוסיה. אני חושב שאצל הרוסים היחס בין מוסיקה למשמעות בשירה שונה מאשר ביתר התרבויות – אצל הרוסים, המוסיקה מנצחת.

י.ו: ציינת בעבר בראיון כי "שירה נכתבת עבור משוררים". (א) האם זה משאיר אותנו ללא קוראים מלבד עצמנו?
(ב) אם "שירה נכתבת עבור משוררים", אז אולי "שירים נכתבים עבור קוראים"?

א.ז: ובכן, נדיר ביותר, אמפירית, להיתקל בקוראי שירה מעולים וקשובים, כלומר, קוראים רציניים שאינם משוררים בעצמם. בארה"ב ניתן מעין היתר למלומדים בתחום מדעי הרוח: "אינכם צריכים לקרוא שירה". ישנם מומחים לפרוזה שאומרים "אני לא קורא שירה". ההצהרה שלי מרחיקת לכת, אני יודע. אך כמובן שישנם גם קוראים טובים שאינם משוררים. אני פוגש בהם לעיתים בהקראות שלי.

י.ו: אחד המשוררים האהובים עליך, אם לא האהוב שבהם, הוא צ'סלב מילוש המיתולוגי. לאחר מותו חיברת מאמר אישי מאוד, מעין הספד שנקרא "מדוע אני יכול לכתוב ממאר על מילוש", ובו כתבת שהייתי מסגול "לכתוב כמה עמודים על הרברט", אך שמילוש "היה אגדה, חד-קרן, מישהו מוכב אחר... הוא שייך לפרק בהיסטוריה של הספרות הפולנית שהיה נדמה, מן הנוף של נעורי, רחוק כמו ימי-הביניים." ובכל זאת, לאותו חד-קרן מימי הביניים הייתה השפעה גדולה על יצירתך. (א באיזה אופן, לדעתך, השפיע מילוש על שירתך, על צורתה, על התכנים שלה? ב) מהו, לדעתך, ההבדל הפואטי העיקרי בין הרברט (או רוז'ביץ') ומילוש? מהו הדבר שעושה אחד מהם לחד-קרן ואת השני ל"סתם" משורר גדול?

א.ז: מילוש. קראתי לו "חד-קרן" משום שאני רואה בו גדולה שחורגת מן השירה. אפשר לאהוב או לבטל רבים משיריו, אך הוא היה "כמו גיתה". בעל מחשבה אוניברסאלית, הוגה, חיה פוליטית, ולעיתים משורר אנטי-פוליטי, יוצר שבמשך שנים ארוכות היה הפרשן החשוב ביותר של מעשיהם ומחשבותיהם של הפולנים. פרשן ביקורתי, כמו שצריך להיות. אפשר שלא לאהוב אחדים משיריו _ ייתכן שהוא כתב יותר מדי), יש מי שיאמרו, "אה, היערות הליטאיים האלה, מה איכפת לי". ואף על פי כן, איזו עוצמה! הוא חייו היו פוריים כל כך. מעולם לא היה לנו "גיתה" במסורת שלנו, כלומר, משורר שמתקרב להיות אדם שהוא מופת. מילוש לא היה קדוש, אך היו לו "חיים סימבליים" שמוסיפים משקל ליצירתו. אני לא בטוח כיצד בדיוק הוא השפיע על שירתי. הוא נכנס לתוך הכתיבה שלי בשלב מאוחר. ייתכן שהוא סייע לי להבדיל את עצמי מרוז'ביץ'. ייתכן

שלמדתי כמה דברים מהכוח המדמה שלו. הרבהט ומילוש – שני משוררים גדולים. אפ על פי שהרברט הוא לא "גיתה". לתומאס מאן יש מאמר נפלא על "גיתה וטולסטוי". עבורו ישנם את כיתה ושילר (משוררים נאיביים וסנטימנטליים), ובאופן דומה את טולסטוי ודוסטויבסקי. אז אולי ישנם את מילוש והרברט (אף על פי שהרברט אינו בשום פנים מקבילה לדוסטויבסקי, אך קל בהרבה לראות במילוש משורר "טולסטויאני"). אני יודע שיש מי שיאמר – "זה לא מעניין אותי", אך עבורנו, הקוראים הפולנים, זהו הבדל משמעותי ומעניין.

ק.ב: למי היית אומר שאתה נאמן בכתיבתך, לקורא (שיכול להיות בכל מקום בעולם) או ללשון הפולנית והאידיויסקראטיות שלה? האם יהיה זה נכון שאתה מעדיף לכתוב שירה אוניברסאלית יותר מאשר להתעמק בניב הפולני?

א.ז: הנאמנות שלי היא למציאות הפנימית שלי. לעולם שלי (שמצטלב גם עם העולם הגדול), לדמיון שלי. אני כותב בפולנית משום שזו שפת האם שלי, זו לא בחירה אידיאולוגית.

אתה שואל על שירה אוניברסאלית: מהי שירה אוניברסאלית? באיזה שפה היא כתובה? כמובן שאני מסכים שהקונקרטיות של החוויה (והלשון) ה"מקומית" מעניינת הרבה יותר מאיזו מופשטות של לשון אוניברסאלית שאינה קיימת.

ק.ב: אחרי שתרגמתי את 'פינינגז וייק' לפולנית, הותירה אותי החוויה, אני מודה, מריר למדי. הגעתי לכדי הבנה כי אין שירה אחרי 'פינינגז וייק'; זה אפשרי, לעיתים מהנה, אך גם מיותר למדי. אילו הייתה לך ההזדמנות לחוות חווית-קיצון שכזו, שהייתה גורמת לך לדעת כי כתיבתך היא עקרה וחסרת-ערך, האם היית מעוניין לחוות אותה?

א.ז: לא תרגמתי את 'פינינגז וייק', מעולם לא הצלחתי לקרוא יותר מכמה פסקאות. אך איני מסתכל על ספרות כעל סולם הגליאני שבו הישג מסוים מביא לכך שהחזרה לסטרוקטורה "מוקדמת" יותר תעשה לבלתי אפשרית. אני חושב ששירה – עם כל המגבלות שלה, עם היוהרה, האופיינית לכמה

משוררים – היא דבר חיוני. אך לא כל הזמן. השירה היא דבר גחמני, היא אינה דומה לאותו זקף, לאותו שומר שעניו פקוחות כל הזמן. שירה כמו מגדלור; היא אינה מפיקה אור רציף, היא מפסיקה ואז היא חוזרת. היא יותר סְטָקְטוּ מאשר לְגִטוּ.

ק.ב: הייתה תקופה שבה האמנת כי יש בכוחה של השירה לשנות את העולם. כיום נדמה כי יש בכוחו של העולם לשנות את השירה: לעשות אותה לנישה עבור מתי מעט או להפוך אותה לחלק מתרבות הפופ. מהו עתידה של השירה? האם השירה אינה אלא פריבילגיה של אותם אלו שיכולים להרשות לעצמם עצלות ופנאי?

א.ז: כן. שירה מיועדת לאלו שיש להם פנאי ושיכולים להרשות לעצמם להתעצל; זה תמיד היה הבסיס לחיי הרוח, לאמנות. הרומאים קראו לזה Otium. מצד שני, נדמה שכיום, המון אנשים יכולים להרשות לעצמם המון זמן פנוי, בוודאי שבחברות העשירות יותר. ורבים מהם, הרוב הגדול, מבזבזים את זמנם על שתיית בירה, צפייה בסרטים טיפשיים או ישיבה במסעדות או בקניות או בדברים אידייוטיים אחרים. עתידה של השירה? עוד מאותו הדבר. אלו שמתעניינים בשירה הם מעין מיעוט נצחי שלעולם לא יעלם ולעולם לא יגדל באופן משמעותי. אף על פי ששמעתי, שבכמה מדינות שאינם מערביות (איראן?) המצב שונה.

י.ו: בשירך הנודע "מרקס הזקן" אתה מתאר את מרקס הזקן: "קוֹרָא בְּמַרְקָס הַצָּעִיר, / וּבְסֵתֶר לְבוּ מִתְפַּעֵל מְשֹׁאֲפֶתְנוּתוֹ שֶׁל הַמַּחְבֵּר. / עוֹד הוֹסִיף לְהֶאֱמִין בְּתוֹיוֹ הַדְּמִיוֹנִי, / וּבְכָל זֹאת אֶרְעוּ גַם שְׂבָרֵי-רְגָעִים / בְּמִ קוֹנֵן בּוֹ חֵשֶׁשׁ שְׂמָא הַצָּעִי לְעוֹלָם / זֵן חֲלוּפֵי חֶדֶשׁ שֶׁל יְאוּשׁ וְתוֹ לֹא".
מה מרגיש כיום אדם זגייבסקי בן ה-70, כאשר הוא קורא בזגייבסקי הצעיר, זגייבסקי של שנות ה-60 המאוחרות ושל שנות ה-70?

א.ז: זו שאלה טובה. אני קורא את עצמי לעיתים רחוקות – רק כאשר אני מכין ספר (כמו "מבחר שירים"), או בהקראות פומביות. שלא כמו מרקס, איני גאון, ואיני אידיאולוג וגם לא פילוסוף גרמני. הדור שלי עוצב בידי סקפטיציזם עמוק ומחשבה אוטופית. נותרנו אלמנות (אלמנים) לאחר דרך

החשיבה הזאת. כשאני חושב על שירי המוקדמים אני אוהב אחדים מהם, ומתכחש לאחדים. אני מוכרח לומר שרבים מהם מקובלים עלי, במיוחד שירים שנכתבו לאחר 1980, כשהדחף הפולמוסי שלי נחלש. מה שאהוב עלי בלהביט לאחור היא העובדה שרבים מאותם שירים מכילים מסרים אוטוביוגרפיים מוצפנים. יש בהם נטייה לדיכאון, אף פעם אין בהם עושר, הם אינם שייכים לחברה הגבוהה, הם אינם מרובי תהילה ובכל זאת, בסוף היום, יש בכוחם לומר: משהו נשאר.